

ÖZ-BAKIM DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ'NİN (ÖBDÖ) DİL EŞDEĞERLİĞİ VE GÜVENİRLİĞİ

Dr. Hatice KAYA

I.Ü. Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu

ÖZET

Bu çalışma, omurilik yaralanmalı bireylerin öz-bakımında bilişsel ve fonksiyonel becerileri ölçmek amacı ile geliştirilen Self-Care Assesment Tool-SCAT/Öz-Bakım Değerlendirme Ölçeği-ÖBDÖ'nin dil eşdeğerliği ve güvenilirlik çalışmalarını yaparak Türkçe'ye uyarlama amacı ile metodolojik olarak planlanmıştır. İlk aşamada ölçek Türkçe'ye çevrilmiş, sonra geri çevirisi yapılarak uzman görüşüne sunulmuş ve dil eşdeğerliği sağlanmıştır. İkinci aşamada ölçeğin Türkçe şekli 180 omurilik yaralanmalı bireye uygulanarak güvenilirliği değerlendirilmiştir. Test tekrar test korelasyon katsayısının 0.93, Cronbach alfa değerlerinin 0.52-0.97, madde toplam korelasyonunun ise 0.02-0.92 arasında bulunması ÖBDÖ'nin ülkemiz için kullanılabilir bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Öz-bakım Değerlendirme Ölçeği, Omurilik yaralanması, Öz-bakım

SUMMARY

Validity and Reliability of Turkish Version of the Self Care Assesment Tool

The purpose of this methodological study was to assess the validity and reliability of the Turkish version of the Self Care Assesment Tool for the spinal cord injured person in Turkey. In the first stage, the instrument was translated into Turkish. In the second stage, the instrument was translated back into English by a specialist. After the review of consultant, the final form of the tool was applied on the 180 spinal cord injured person. According to the results of the validity and reliability study on Self Care Assesment Tool, with a test-retest correlation coefficient of 0.93, Cronbach's Alpha value between 0.52-0.97, and item total score correlation between 0.02-0.92, it has been shown that the SCAT is applicable in our country.

Key words: Self Care Assesment Tool, Spinal cord injury, Self care,

GİRİŞ

Bireyin yaşamının herhangi bir döneminde deneyimlediği sağlıktan sapma durumunda, yaşamını ve iyilik halini sürdürmede tamamen ya da kısmen bağımlı duruma gelebilir. Böylesi değişimlerden biri olan omurilik yaralanması bireyin biyo-fiziksel, psikolojik ve sosyo-ekonomik boyutlarını etkileyerek, yaşam aktivitelerine ilişkin sorunlar yaşamasına ve dolayısı ile öz-bakım gücünün azalmasına neden olur (Walleck 1994, Black, Jacobs 1997, McQuillan 2002).

Öz-bakım; bireyin yaşamını, sağlığını, iyiliğini koruma, sürdürme ve geliştirmesi için sağlık etkinliklerini yerine getirmesi ya da gerçekleştirilmesi olarak tanımlanırken, ilgili etkinlikleri gerçekleştirme yeteneği de “Öz-bakım Gücü” olarak tanımlanmaktadır (Orem 1991, Nahcivan, Tuncel 1999, McQuillan 2002). Omurilik yaralanması olan bireyin bu etkinlikleri yerine getirmede yetersiz kalması, kendi sağlığını koruma, sürdürme ve geliştirmede bir başkasına bağımlılığı/yardımlı gündeme getirmektedir.

Omurilik yaralanmalı bireyin öz-bakımını geliştirmede önemli bir ölçüt olan bağımlılık-bağımsızlık durumunun belirlenmesi bilişsel ve motor alanlardaki fonksiyonların değerlendirilmesi ile olasıdır. Literatür incelendiğinde hekim ve terapistler tarafından bu amaçla geliştirilen ölçeklerin varolduğu görülmüştür. Ancak bunların bazılarının sadece fonksiyonel becerilere odaklandığı (Barthel İndeksi, Katz İndeksi, PULSES Profili, Fonksiyonel Yaşam Ölçeği, Fonksiyonel Değerlendirme Envanteri, Fonksiyonel Bağımsızlık Ölçeği v.b), bazılarının ise geçerlik güvenilirlik çalışmaları sonucu güvenilirliğinin düşük olduğu (Barthel İndeksi, Dinnerstein ve ark tarafından geliştirilen Günlük Yaşam Aktiviteleri İndeksi v.b) belirlenmiştir (Akarırmak, Akgün 1995, McFarland, Sasser, Boss ve ark 1992). Dolayısı ile omurilik yaralanmalı bireylerin öz-bakım gücünün göstergesi olan hem bilişsel hem de fonksiyonel becerilerini değerlendiren bir ölçeğe rastlanmamıştır. Ülkemizde de omurilik yaralanması olan bireylerin öz-bakım gücünü değerlendiren bir ölçek bulunmamaktadır. Bu nedenle Self Care Assesment Tool (SCAT)’ın geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılarak ülkemiz literatürüne kazandırılması amaçlanmıştır.

Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, geliştirilmiş olan bir ölçeğin kültürler arası uygulanabilirliğinin sınanmasına olanak sağlar. Bir ölçek belli bir kültürde, o kültürün insanları tarafından duyulan gereksinimler sonucu ortaya

çıkarmak. Böylece ölçek, içinde geliştirildiği kültürün fiziksel, sosyal, psikolojik v.b niteliklerini taşır ve geliştirildiği kültüre özgü dille ifade edilir. O nedenle ölçeğin ölçmeyi amaçladığı davranışlar, olgular, kavramlaştırmalar, ifade dili ve şekli kültüre bağlı, göreceli olma durumundadır. Bir ölçeğin başka bir dile çevrilmesi, o ölçeğin doğasını değiştirir. Bu kaçınılmaz değişim, kavramsallaştırma ve psikolinguistik farklılıklardan ileri gelir. Farkların en aza indirilebilmesi için ölçek maddelerinin titizlikle incelenmesi; çevrilen dilde anlamlı olması için gereken dönüştürülmelerin yapılması ve çevrilen dili kullanan bireylerin normlarına göre standardize edilmesi, uyarlamaların temel işlemlerini oluşturur (Öner 1996).

Öz-Bakım Değerlendirme Ölçeği-ÖBDÖ

Öz-Bakım Değerlendirme Ölçeği (Self-Care Assessment Tool-SCAT) 1992 yılında Mississippi Üniversitesi'nde McFarland ve arkadaşları tarafından, omurilik yaralanması olan bireylerde bilişsel ve fonksiyonel alandaki öz-bakım düzeyini belirlemek için, Orem'in Öz-bakım Yetersizliği Kuramı'ndan yararlanılarak geliştirilmiştir. Öz-bakım Değerlendirme Ölçeği;

- Öz-bakım eksikliği ile ilişkili hasta sorunlarının belirlenmesinde,
- Öz-bakım eksikliği olan bireyde maksimum bağımsızlığı elde etmeye yönelik hemşirelik bakımını planlamada,
- Beklenen hasta sonuçlarının ya da öz-bakım yeteneğindeki değişimlerin değerlendirilmesinde,
- Tedavi programını izlemede ve
- Rehabilitasyon sırasında / sonrasında uygulanan girişimlerin etkilerini değerlendirmede kullanılmaktadır.

Ölçek 8 ana madde altında toplanan 81 alt maddeden oluşmaktadır. Ana maddeler;

- Banyo/Kişisel Hijyen (12 madde),
- Beslenme Yönetimi (7 madde),
- İlaçlar (7 madde),
- Hareket/Nakil/Güvenlik (9 madde),
- Deri Yönetimi (12 madde),
- Mesane Yönetimi (15 madde),
- Bağırsak Yönetimi (11 madde),
- Giyinmedir (8 madde).

Ölçek görüşme ve gözlem yolu ile ve her bir madde için “evet” yanıtına 1, “hayır” yanıtına 0 puan verilerek değerlendirilir. Her bir ana maddeye ilişkin bilişsel ve fonksiyonel becerilere ait puanlar toplanarak sonuçta toplam öz-bakım puanı elde edilir. Olası en yüksek toplam öz-bakım puanı 81’dir (McFarland, Sasser, Boss ve ark 1992).

MATERYAL VE METOD

Çalışma, omurilik yaralanmalı bireylerin öz-bakım düzeyini belirlemede kullanılan Öz-Bakım Değerlendirme Ölçeği’nin dil eşdeğerliği ve güvenilirliğini yapmak amacı ile metodolojik olarak planlanmıştır.

Çalışmanın evrenini Mart 2002-Temmuz 2002 tarihleri arasında İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi Nöroşirürji Kliniği, Şişli Etfal Araştırma ve Uygulama Hastanesi Nöroşirürji Kliniği ve 70.Yıl İstanbul Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi’ne başvuran ve omurilik yaralanmalı bireyler ile Omurilik Felçlileri Derneği (OFD) üyeleri, örneklem grubunu ise bu bireyler arasından basit rastlantısal örnekleme yöntemi ile seçilen 180 olgu oluşturmuştur. Örnekleme seçiminde McFarland ve arkadaşlarının yaptığı benzer çalışma örnek alınarak; depresyon, şizofreni gibi psikiyatrik hastalığı, strok, kafa travması, kanser, amfizem gibi öz-bakım gücünü etkileyebilecek hastalığı olmayan bireyler seçilmiştir.

ÖBDÖ’nin Türkçe dil eşdeğerliği ve güvenilirliğini test etmek için Barbara J. Boss’tan yazılı izin alınmıştır. Çalışma verilerini toplayabilmek için ise, ilgili kurumlara çalışmanın amaç ve hedeflerini içeren yazı ile başvurularak sözlü ve yazılı izin alınmıştır.

Belirtilen kliniklere başvuran ve Omurilik Felçlileri Derneğine (OFD) üye olan bireylere çalışmanın amacı hakkında gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra, çalışmaya katılmak isteyen bireyler ile hasta odasında ya da dernek odasında görüşme yapılarak araştırmacı tarafından veriler toplanmıştır. Ölçeğin zamana göre değişmezliğini belirlemek için 65 birey ile 3 hafta sonra tekrar görüşme yapılmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde; test-tekrar test sonuçlarının karşılaştırılmasında Pearson Momentler Çarpımı, iç tutarlılığı belirlemek için “Madde Toplam Puan Korelasyonu” ve “Cronbach’s Alpha Çözümlemesi” yöntemleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışma iki aşamada planlanmış ve uygulanmıştır. Birinci aşamada ölçeğin dil ve içerik geçerliği, ikinci aşamada güvenirliliği araştırılmıştır.

Dil ve içerik Geçerliği

Ölçek İngilizce'si çok iyi 5 bilim adamı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yapılan çeviriler değerlendirilmiş ve her madde için en uygun çeviri benimsenerek Türkçe ölçek oluşturulmuştur. Elde edilen ölçek Oxford'ta doktora yapmış, uzun süre yurt dışında kalmış ve her iki dili de çok iyi anlayan bir bilim adamı tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Geri çevirisi yapılan ölçeğin ifadelerinde anlam değişikliği olmadığı belirlenmiş ve dil geçerliliği onaylanmıştır.

Dil geçerliliği onaylanan ölçek, içerik geçerliliği için omurilik yaralanması ve öz-bakım konusunda uzman 14 kişiye verilmiştir. Uzman görüşlerinin değerlendirilmesi için Kapsam Geçerlik İndeksi (Content Validity Index) kullanılmıştır. Bunun için uzmanlara maddelerin uygunluğuna yönelik; 1 puan :uygun değil, 2 puan; biraz uygun, (maddenin ve ifadenin uygun şekle getirilmesi gerekli, 3 puan; uygun ancak ufak değişiklikler gerekli, 4 puan;çok uygun olarak puan vererek değerlendirme yapmaları istenmiştir. Yapılan değerlendirmede ölçek maddelerinin %90'ının 3-4 puan aldığı gözlenmiş olup, 3-4 puandan düşük olan maddeler tekrar gözden geçirilerek değişiklikler yapılmış ve ölçek son şeklini almıştır.(Öner 1996, Esin 1999, Erefe 2002, Gözüm, Aksayan 2003).

Güvenirlilik

Test-Tekrar Test Güvenirliliği: Ölçeğin zamana göre değişmezliğini belirlemek amacı ile; 65 omurilik yaralanmalı bireye 3 hafta ara ile iki defa uygulanmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi ÖBDÖ'nin test-tekrar test toplam korelasyon katsayısının 0.93 olduğu, alt grupların korelasyon katsayılarının (r) ise 0.63-0.99 arasında değiştiği görülmüştür.

McFarland ve arkadaşlarının (1992) ÖBDÖ geliştirme çalışmasında, test-tekrar test korelasyon katsayıları bilişsel, fonksiyonel beceriler ve ölçeğin tümü olarak değerlendirilmiş ve bu değerler 0.69-0.94 arasında değiştiği belirlenmiştir. Araştırmamızdaki test-tekrar test korelasyon katsayıları bu açıdan değerlendirildiğinde (alt gruplar toplamı), r değerinin 0.91-0.95 arasında

değiştigi ve McFarland ve arkadaşları tarafından yapılan ÖBDÖ geliştirme çalışmasının sonuçlarına benzerlik gösterdiği saptanmıştır (Tablo 1). Bu sonuçlar literatür bilgisi ile de uyum sağlayarak ÖBDÖ'nin zamana göre değişmezliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir (Akdur 1996, Erefe 2002, Gözüm, Aksayan 2003).

Tablo 1: ÖBDÖ Test Tekrar Test Güvenirlilik Katsayıları (n=65)

Ana Maddeler	Alt Gruplar	r	p
Banyo / Kişisel Hijyen	Bilişsel Beceriler	0.96	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.92	0.01
Beslenme Yönetimi	Bilişsel Beceriler	0.73	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.95	0.01
İlaçlar	Bilişsel Beceriler	0.96	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.63	0.01
Hareket/ Nakıl / Güvenlik	Bilişsel Beceriler	0.91	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.92	0.01
Deri Yönetimi	Bilişsel Beceriler	0.94	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.93	0.01
Mesane Yönetimi	Bilişsel Beceriler	0.96	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.99	0.01
Bağırsak Yönetimi	Bilişsel Beceriler	0.72	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.96	0.01
Giyinme	Bilişsel Beceriler	0.83	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.96	0.01
Alt Gruplar Toplamı	Bilişsel Beceriler	0.91	0.01
	Fonksiyonel Beceriler	0.95	0.01
TOPLAM		0.93	0.01

İç Tutarlılık:

ÖBDÖ tümüne göre madde toplam puan korelasyonunun 0.05-0.74 arasında değiştiği; 3., 14., 15., 65. ve 74. maddelerin r değerlerinin 0.20'nin altında olduğu saptanmıştır (Tablo 2). 3., 14. ve 15. maddelerin alt gruplara göre Cronbach's Alpha değeri ve ana maddelere göre madde toplam puan korelasyonu; 65. ve 74. maddelerin ise alt gruplara göre Cronbach's Alpha değerleri kabul edilebilir sınırlarda olduğundan kullanımlarının uygun olacağı düşünülmüştür.

Tablo 3 incelendiğinde, ÖBDÖ'nin alt gruplara göre Cronboch's Alpha değerlerin 0.52-0.97 arasında değiştiği, tümünde ise 0.96 olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu sonuçlar literatür bilgisi ile uyum sağladığı için ÖBDÖ Türkçe şeklinin iç tutarlılığının yeterli olduğu görülmüştür (Akdur 1996, Erefe 2002, Gözüm, Aksayan 2003).

ÖBDÖ madde toplam puan korelasyonu, her bir ana maddenin bilişsel ve fonksiyonel beceriler bölümlerine göre değerlendirildiğinde (sadece ilaçlar ana maddesi alt madde sayısı az olduğu için, bilişsel ve fonksiyonel beceriler olarak ayrılmadan hesaplandı) madde toplam puan korelasyonunun 0.02-0.92 arasında değiştiği; 13., 65. ve 74. maddelerin r değerlerinin 0.20'nin altında olduğu saptanmıştır (Tablo 2). 13. maddenin alt gruplara göre Cronbach's Alpha değeri ve ölçeğin geneline göre madde toplam puan korelasyonu; 65. ve 74. maddelerin ise alt gruplara göre Cronbach's Alpha değerleri kabul edilebilir sınırlarda olduğundan bu maddeler ölçekten çıkarılmamıştır (Gözüm, Aksayan 2003).

Bu veriler literatür ışığında değerlendirildiğinde, ÖBDÖ'nin yüksek iç tutarlılık gösterdiği söylenebilir (Akdur 1996, Erefe 2002, Gözüm, Aksayan 2003).

Tablo 2: ÖBDÖ Madde Toplam Puan Korelasyon Katsayıları (n=180)

Madde No	r1*	r2**	Madde No	r1*	r2**
1	0.44	0.68	42	0.38	0.68
2	0.44	0.71	43	0.28	0.25
3	0.19	0.49	44	0.39	0.69
4	0.28	0.39	45	0.41	0.30
5	0.61	0.74	46	0.51	0.70
6	0.43	0.44	47	0.39	0.61
Bilişsel Beceriler			Fonksiyonel Beceriler		
7	0.40	0.47	Deri Yönetimi		
8	0.60	0.76	48	0.54	0.47
9	0.51	0.66	49	0.68	0.77
10	0.35	0.35	50	0.65	0.75
11	0.47	0.46	51	0.27	0.31
12	0.63	0.74	52	0.55	0.65
Fonksiyonel Beceriler			53	0.54	0.62
Banyo/Kişisel Hijyen			54	0.45	0.55
13	0.32	0.02	Bilişsel Beceriler		
14	0.05	0.74	55	0.65	0.68
15	0.05	0.74	56	0.74	0.82
16	0.18	0.49	57	0.70	0.88
Bilişsel Beceriler			58	0.64	0.90
17	0.55	0.48	59	0.65	0.89
18	0.60	0.67	60	0.65	0.90
19	0.52	0.56	61	0.68	0.92
Fonksiyonel Beceriler			62	0.67	0.90
Beslenme Yönetimi			Fonksiyonel Beceriler		
20	0.42	0.73	Mesane Yönetimi		
21	0.53	0.76	63	0.45	0.48
22	0.45	0.51	64	0.64	0.55
23	0.43	0.80	65	0.15	0.17
24	0.51	0.76	66	0.47	0.35
25	0.45	0.64	67	0.43	0.30
26	0.38	0.22	Bilişsel Beceriler		
İlaçlar***			68	0.69	0.54
27	0.51	0.57	69	0.68	0.70
28	0.53	0.62	70	0.68	0.64
29	0.40	0.29	71	0.45	0.58
30	0.65	0.68	72	0.35	0.52
31	0.38	0.31	73	0.29	0.46
Bilişsel Beceriler			Fonksiyonel Beceriler		
32	0.41	0.37	Bağırsak Yönetimi		
33	0.60	0.78	74	0.10	0.12
34	0.64	0.71	75	0.48	0.21
35	0.56	0.60	Bilişsel Beceriler		
Fonksiyonel Beceriler			76	0.61	0.22
Hareket/Nakil/Güvenlik			77	0.49	0.47
36	0.50	0.74	78	0.39	0.58
37	0.45	0.79	79	0.37	0.44
38	0.33	0.61	80	0.37	0.68
39	0.46	0.47	81	0.37	0.69
40	0.59	0.60	Fonksiyonel Beceriler		
41	0.47	0.79	Giyime		
Bilişsel Beceriler					

* r1 - Ölçeğe göre madde toplam puan korelasyonu

** r2 - Ana maddelere göre madde toplam puan korelasyonu

Tablo 3. ÖBDÖ Alt Gruplarının Cronbach's Alpha Değerleri (n=180)

	Madde sayısı	α
Bilişsel Beceriler	6	0.81
Fonksiyonel Beceriler	6	0.81
Banyo/Kişisel Hijyen Toplam	12	0.85
Bilişsel Beceriler	4	0.66
Fonksiyonel Beceriler	3	0.73
Beslenme Yönetimi Toplam	7	0.60
İlaçlar Toplam	7	0.86
Bilişsel Beceriler	5	0.73
Fonksiyonel Beceriler	4	0.79
Hareket/Nakil/Güvenlik Toplam	9	0.87
Bilişsel Beceriler	6	0.87
Fonksiyonel Beceriler	6	0.79
Deri Yönetimi Toplam	12	0.91
Bilişsel Beceriler	7	0.84
Fonksiyonel Beceriler	8	0.96
Mesane Yönetimi Toplam	15	0.95
Bilişsel Beceriler	5	0.52
Fonksiyonel Beceriler	6	0.81
Bağırsak Yönetimi Toplam	11	0.77
Bilişsel Beceriler 74*	1	0.78
Bilişsel Beceriler 75*	1	0.77
Fonksiyonel Beceriler	6	0.79
Giyinme Toplam	8	0.76
TOPLAM	81	0.96

* Giyinme ana maddesinin bilişsel beceri bölümündeki madde sayısı az olduğundan Cronbach's Alpha değeri bilişsel ve fonksiyonel bölümlerine ayrılmadan elde edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öz-bakım Değerlendirme Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucu test-tekrar test korelasyon katsayısı 0.93, alt gruplara göre Cronbach alfa değerleri 0.52-0.97 arasında, ölçeğin tümünde 0.96, madde toplam korelasyonu ise 0.02-0.92 arasında bulunmuştur. Elde edilen bu veriler Türkçe Öz-Bakım Değerlendirme Ölçeği'nin uygulanabilir ve güvenli bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda, ÖBDÖ'nden omurilik yaralanmalı bireylerin öz-bakım gereksinimlerinin belirlenmesi ve beklenen hasta sonuçlarının ya da öz-bakım yeteneğindeki değişimlerin değerlendirilmesinde somut bir gösterge olarak yararlanılabilir.

Ancak 3., 14., 15., 65. ve 74. maddelerin r değerleri 0.20'nin altında olduğundan, ölçeğin farklı gruplara uygulanarak değişmezliğinin araştırılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Akanırnak Ü, Akgün K (1995). Klinik Değerlendirme, Oğuz H (Ed), Tıbbi Rehabilitasyon, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 95-135.
- Akdur R. (1996) Sağlık Bilimlerinde Araştırma ve Tez Yapma Rehberi. Ankara, 17-61.
- Black JM, Jacobs EM. (1997) Medical-Surgical Nursing-Clinical Management for Continuity of Care, 5th. Edit. WB Saunders Company, Philadelphia. 890-913.
- Esin N (1999) "Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği"nin Türkçe'ye uyarlanması, Hemşirelik Bülteni, 12;45, 87-95.
- Erefe İ (2002) (Ed). Veri Toplama Araçlarının Niteliği, Hemşirelikte Araştırma İlke Süreç ve Yöntemler, Odak Ofset, İstanbul, 96-103.
- Gözüm S, Aksayan S. (2003) Kültürlerarası ölçek uyarlaması için Rehber II. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 5;1, 3-14.
- McFarland SM, Sasser L, Boss BJ, Dickerson JL, Stelling JD. (1992) Self-Care Assesment Tool for spinal cord injured persons. *Spinal Cord Injury Nursing* 9, 111-116.
- McQuillan K.A. (2002) Trauma Nursing. 3rd ed. Saunders Comp. Philadelphia, 507-542.
- Nahcıvan N, Tuncel N. (1999) Sağlıklı gençlerde öz-bakım gücü ve aile ortamının etkisi, *Hemşirelik Bülteni* 12;45, 49-60.
- Orem DE (1991). Nursing Concepts of Practice. Fourth Ed. Mosby Year Book, Missouri. 57-177.
- Öner N (1996). Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İstanbul, 23-25.
- Walleck C. (1994) Neurotrauma: Spinal Cord Injury, Barker E. (Ed) Neuroscience Nursing, Mosby Year Book Inc Missouri, 352-389.